

Вестник профдвижения Украины. -1924. - № 41. - С. 32; 15. Україна. Статистичний щорічник на 1928 рік. – Харків, 1928. – С. 255; 16. Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г.: Стенографический отчет. – Харків, 1924. – С. 15.

О.П. Реснит

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ І ДРУГОЇ СВІТОВИХ ВОЄН: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Історія незрідка дарує науковцям можливість проведення паралелей, пошуку асоціацій між окремими, часом доволі віддаленими хронологічно подіями. Клію ніби дає уроки, повторюючи деякі історичні сюжети (хоча і з певними змінами), та людство вперто не бажає їх засвоювати. При цьому замість того, щоб засісти за підручник з історії, воно знову і знову береться за зброю.

XX століття двічі вибухнуло світовими війнами, в результаті яких у тодішньому світоустрої відбулися кардинальні зрушення. Свідомо оминаючи все розмаїття проблем, пов'язаних з I та II світовими збройними конфліктами, визначимо об'єктом даної розвідки українське питання: його міжнародний статус, ідеологічне й організаційне оформлення, засоби реалізації та реальні наслідки.

Не претендуючи на повноту висвітлення цієї багатопланової теми, зупинимось на ключових її елементах.

Привабливе геостратегічне становище України робило її предметом зазіхань з боку різних держав задовго до XX ст. Однак в епоху імперіалізму її значення особливо зросло: економічний потенціал, географічне місцезнаходження визначили українським етнічним територіям роль “яблука розбрату.”

Так, президія Пангерманського союзу у серпні 1914 р. серед інших завдань майбутньої війни висунула й таке: розчленування Росії на частини, оволодіння Польщею, Литвою, Білорусією, Україною, прибалтійськими губерніями для розселення німецьких колоністів.

Австро-Угорщина також заявляла претензії на територіальні прирощення за рахунок південнослов'янських земель, а за певних умов – Волині й Поділля.¹

Спекулюючи на ідеях панславізму і прикриваючись дипломатичною риторикою, російський царизм приміряв на себе лати захисника всіх слов'янських народів. Насправді у Санкт-Петербурзі сподівалися під гаслом об'єднання “єдинокровних братів-русинів” зі східнослов'янським материком відсунути кордони імперії до Карпатських перевалів.

Лише українців ніхто не запитував, чого вони прагнуть та чого чекають від урядів зазначених країн.

Недвозначно позначали свої позиції щодо України й майбутні учасники Другої світової війни. У виступі на з'їзді націонал-соціалістичної партії у 1936 р. А.Гітлер відверто просторікував: “Якби ми мали у розпорядженні безмежні сировинні багатства Уралу, ліси Сибіру, і якби неосяжні родючі рівнини України знаходилися в межах Німеччини, – ми мали б усе.”²

Експансіоністські плани Угорщини щодо Закарпаття були втілені в життя шляхом збройної агресії проти Карпатської України, яка восени 1938 р. одержала статус автономії у складі Чехословаччини.

Не залишала жодних сумнівів позиція Варшави щодо України. Під час зустрічей міністра закордонних справ Польщі Й. Бека з його німецьким колегою Й. Ріббентропом в якості компенсації за “возз'єднання” Данцига з Німеччиною й антирадянську позицію польського уряду Берлін гарантував прихильний нейтралітет стосовно східного вектора політичного курсу Варшави. “Я запитав Бека, – самовдоволено писав Ріббентроп, – чи не відмовилися вони від честолюбних прагнень маршала Пілсудського в цьому напрямі, тобто від претензій на Україну. На це він відповів мені, що вони вже були в самому Києві, ці прагнення безсумнівно, все ще живі й сьогодні.”³

У планах творення “Великої Румунії” значне місце також відводилося східним надбаням за рахунок земель, на яких проживали переважно українці.

Українська “карта” посідала помітне місце в дипломатичних пасьянсах Лондона, який прагнув послабити чи знищити Радянський Союз. Британська преса, в тому числі лондонський “Економіст”, стверджувала, що в разі інтервенції Англія підтримає Польщу та інших сусідів Радянської Росії⁴.

Позиція Сталіна в питанні про Україну залишалася незмінною впродовж 20-30-х років: повна інтеграція в загальносоюзний господарський комплекс, придушення будь-яких виявів національного життя, прагнення до автономії та “сепаратизму”.

Показово, що напередодні обох війн надзвичайно активізувалися спецслужби європейських держав. Так, військові штаби Німеччини й Австро-Угорщини разом з відповідними “силовими” міністерствами готували широкомасштабну акцію, спрямовану на відокремлення України від Російської імперії. У 1915 р. вони з метою “сепаратистської сецесії” вдалися до використання українського націоналізму, створивши “Лігу (Союз) визволення України”, яка фінансувалася з німецьких фондів. Французька й англійська розвідки широко використовували в Україні різноманітні бізнесові зв’язки, сіоністські та масонські канали інформації, російські спецслужби – місцеві русофільські елементи.⁵

Вже під час Зимової війни СРСР проти Фінляндії західні спецслужби засилали на територію Радянського Союзу агентів з числа українських емігрантів, які мали інформувати про становище в країні, настрої населення, добувати розвідувальні дані. Діяльність англійської розвідки скеровувалася в руслі міркувань, згідно яких “проникнення Німеччини і Польщі на Україну зашкодить економічним і стратегічним інтересам Великобританії”. Впливовий британський журналіст Л. Лото ще у 1934 р. настійно рекомендував своєму уряду інтегрувати українські землі в систему Західної Європи, виходячи з того, що “незалежна й автономна Україна необхідна для європейського економічного прогресу та світового миру”⁶. Тоді ж в Англії побував представник ОУН Є.Ляхович, який мав вияснити для британського політикуму сутність програмних засад Організації й засвідчити її готовність співпрацювати з Лондоном⁷.

Незважаючи на те, що українська нація не була репрезентована на міжнародній арені суверенною державою, українці, що мешкали в межах різних держав та на еміграції, намагалися заявити власне ставлення до подій.

Наростання загрози нового світового конфлікту в другій половині 30-х років також стимулювало пошук союзників не тільки на міждержавному рівні, але й на рівні окремих політичних груп і партій.

На початку 30-х років Організація українських націоналістів поновила втрачені ще УВО зв’язки з німецькими спецслужбами, які ставили перед нею завдання на випадок німецько-польської війни інспірувати антипольські виступи у Східній Галичині. 3 грудня 1933 р. керівництво гестапо і командування рейхсверу переорієнтувало ОУН на підривну роботу в радянській Україні⁸.

Пакт про дружбу і ненапад між Польщею та Німеччиною, підписаний 26 січня 1934 р., спричинив збентеження серед націоналістичних лідерів. Однак Берлін не збирався підтримувати польську експансію на схід. А. Гітлер з цього приводу якось кинув: “Про Україну нехай і не мріють”⁹.

Серед провідних діячів ОУН не існувало єдності у ставленні до Німеччини як потенційного союзника українців у боротьбі за незалежну державу. Є. Коновалець, передбачаючи підступну лінію нацистів, водночас покладався на об’єктивний збіг обставин, зазначивши в одній з розмов у середині 1937 р.: “Війна неминуха за яких-небудь два-три роки. Німецько-італійська вісь намітила розібрати Советський Союз, і якщо Гітлер не збожеволіє, то Україна матиме автономію і своє військо.”¹⁰ Водночас Є. Коновалець застерігав від односторонньої орієнтації, обстоюючи необхідність пошуку підтримки з боку різних політичних сил. Свого часу проти ставки на Німеччину висловилися Д. Андрієвський, В. Мартинець, Є. Оनाцький та М. Сціборський.

Дізнавшись про дипломатичні контакти Берліна і Варшави, уряд УНР в екзилі також виявив бажання обговорити перспективи української справи з керівництвом Німеччини.

Колишній гетьман П. Скоропадський висловлювався за можливість контактів та українсько-німецької співпраці за умови, коли “обидва контрагенти трактуватимуться як рівноправні в переговорах”¹¹.

Проти розрахунків на Німеччину виступили С. Петлюра та генерал-хорунжий армії УНР В. Петрів.

Смерть Є. Коновальця різко зменшила можливості ОУН як самодостатньої політичної сили, а згодом стала ще й однією з передумов розколу Організації на бандерівське і мельниківське крило.

Прагнучи вступити в нову фазу міжнародних відносин в якості згуртованої сили, представники національно-демократичних сил української еміграції від 1933 до середини 1938 р. вживали зусиль до скликання Всеукраїнського національного конгресу. Однак радикальна позиція Фронту національної єдності (ФУР) та Організації українських націоналістів фактично зірвала “консолідаційну акцію.”

Таким чином, події I і II світових воєн застали український політикум роздробленим, без єдиної авторитетної репрезентаційної інституції, яка могла б відстоювати право українського народу та суверенну державність на міжнародній арені.

На підавстрійських українських землях виникло кілька об’єднань, які по-різному бачили шляхи розв’язання “українського питання”. Головна українська рада (ГУР), що постала у серпні 1914 р. у Львові, у своєму маніфесті наголошувала, що перемога у війні Росії “мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в яким стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії. Теперішня хвиля кличе український народ стати одностайно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя найшло свободу розвитку. Перемога Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більша буде поразка Росії, тим швидше виб’є година визволення України”¹².

Такий вияв підкресленої лояльності не залишився непоміченим, і Відень санкціонував створення національного збройного формування з українців, чого домогалася ГУР. Щоправда, розуміючи кінцеву мету даної акції, австрійський уряд обмежив його чисельність 2,5 тис. вояків. Легіон Українських січових стрільців (УСС) мав 10 сотень по 250 солдатів та офіцерів, а також запасний резерв з 2 сотень у Закарпатті.¹³

Там же, у Львові, вихідці з Наддніпрянщини А.Жук, В.Степанківський та Л.Юркевич за участю В.Липинського і В.Кушніра створили Український інформаційний комітет (УІК), який виступав за те, щоб у разі поразки російського царату приєднати Наддніпрянську Україну до Австро-Угорщини, й, об’єднавши її з Галичиною і Буковиною, утворити окрему національно-територіальну одиницю.¹⁴

На початку серпня 1914 р. з ініціативи А.Жука та за участю В.Дорошенка, Д.Донцова, О.Назарука у Львові виник Союз визволення України, який також зайняв провіденську позицію.

Водночас москвофільські сили, об’єднані довкола Руської народної партії та “Общества им. Мих. Качковского,” не визнавали української мови та українців окремішніми і самодостатніми, цілковито орієнтувалися на Росію як єдиного захисника й консолідуючу силу всього слов’янства.¹⁵ У серпні 1914 р. галицькі москвофіли заснували “Карпато-Руський освободительний комітет.” Діяльність проросійськи налаштованих кіл викликала репресалії з боку австрійських каральних органів, ув’язнення і страти навіть тих, хто не поділяв цих поглядів.¹⁶

Українська політична еліта також неоднозначно поставилася до початку війни. С.Петлюра, який був редактором журналу “Украинская жизнь”, у статті “Війна і українці” запевняв, що українці одностайно сповнені бажання виконати свій громадський обов’язок перед Батьківщиною. Водночас він висловлював сподівання, що після закінчення війни російський уряд зрештою поставить “українське питання на порядок денний.”¹⁷ Натомість

лідер українських соціал-демократів В. Винниченко зініціював у Катеринославі видання кількох нелегальних відозв під гаслами "Геть війну!", "Хай живе автономія України!" Третю позицію обстоювало Товариство українських поступовців (ТУП), яке заклиало українців дотримуватися нейтралітету і не підтримувати жодну з воюючих сторін.¹⁸

З наведеного вище видно, що український політикум по-різному реагував на початок обох війн. Однак якось вже так склалося, що розглядаючи ці питання, історики чомусь цілковито ігнорують настрої широких верств населення. Але ж саме на нього лягав основний тягар війни. Ті, хто зі зброєю в руках воював на фронтах, звичайно працював на підприємствах та в сільському господарстві, несправедливо залишаються на периферії дослідницького інтересу. Аналіз документів засвідчує патріотичні настрої значної частини т. зв. "народних мас", які спочатку підтримували дії своїх урядів. Однак затяжний характер I, і II світових війн украй негативно позначився на матеріально-побутових умовах життя українців. Тотальні мобілізації, жорстка податкова система, військові реквізиції, смерть і масове каліцтво рідних і близьких виснажували економічний потенціал населення і сприяли поширенню активних настроїв.

В руслі заявленої теми неможливо обійти увагою проблему ставлення українців до окупаційної адміністрації. Для українського люду Галичини окупантами стали російські війська (хоча у їх складі перебувало чимало їх наддніпрянських одноплемінників). Згідно спостережень посла Франції в Росії М. Палеолога царизм не збирався корегувати свої звичні методи і на зайнятих землях. "Щойно російська влада встановилася в Галичині, – згадував дипломат, – як одразу запровадила в ній найгіршу практику русифікації, ...адміністративна влада зосереджена в руках графа Бобринського... , основу його поглядів становить крайня ненависть до уніатської релігії. Бобринський додержується таких поглядів: "У Східній Європі є тільки три релігії: православна, католицька й жидівська. Уніати ж – зрадники православ'ю, ренегати та еретики, їх силою треба вернути на праведний шлях..." Отже, через те негайно почалися переслідування: арешт митрополита А. Шептицького, вигнання уніатських монахів, конфіскація церковних уніатських дібр, порушення русинських церковних обрядів, заміна уніатських священиків, висилка русинських дітей до Києва та Харкова для виховання в православній вірі... В суто політичному аспекті до цього треба додати закриття всіх русинських часописів, університету, шкіл, звільнення галицьких урядовців і заміна їх росіянами."¹⁹

Якщо австрійські власті кинули до концтаборів у Талергофі, Гнау, Гмюнді, Терезієнштадті тисячі галичан, які здавалися їм "неблагонадійними" з причин їх промосковської орієнтації, то російська військова адміністрація здійснювала масові арешти активістів українського руху. Так, лише через київські в'язниці пройшло 12 тис. галичан, яких депортували вглиб Російської імперії.

В ув'язнення потрапило багато греко-католицьких пастирів, які займали виразно українську позицію. Тим часом пустуючі кафедри заповнювалися прибуваючими з Росії православними священиками на чолі з архієпископом Євлогієм (Георгієвським) і Антонієм (Храповицьким).

У роки Другої світової війни також широко використовувалася ізоляція й фізичне знищення інакомислячих. У нацистських концтаборах перебували не тільки радянські патріоти, але й учасники самостійницького руху, в тому числі й О. Кандиба-Ольжич. Гітлерівські карателі знищили мільйони військовополонених і цивільного населення, налаштувавши проти себе переважаючу частину народу України. Відступаючи з території Західної України, радянські спецслужби влітку 1941 р. знищили кілька тисяч бранців у великих містах регіону. Сприймаючи Українську греко-католицьку церкву як опозиційну, а значить ворожу силу, радянське керівництво виарештувало найбільш активну частину національно свідомого кліру, а в березні 1946 р. й зовсім ліквідувало УГКЦ, підпорядкувавши її приходи й духовенство Московській православній патріархії. Всіх, хто у роки війни виявив себе прихильником ідеї Української соборної суверенної держави, були затримані й відправлені до ГУТАБУ, а на родини членів ОУН та вояків УПА чекала

.....
депортація.

Якими ж засобами українські сили домагалися реалізації своїх намірів? Поразки на фронті змусили російський царат змінити позицію в “українському питанні”. Якщо на початку першої світової уряд заборонив українські громадські та політичні товариства, то з кінця 1915 р. поновлюється діяльність українських наукових товариств, книгарень, кооперативів, випуск деяких газет. Координаційним центром українського табору поступово стає ТУП, лідери якого пропагували ідею конституційного правління в імперії й автономію для України.

Право українців на широке культурне самовизначення визнала кадетська партія. Восени 1915 р. кілька депутатів Державної думи піддали гострій критиці національну політику царизму. 27 серпня 1915 р. українська делегація у складі депутатів Думи Іванова, С. Русової та Ф. Матушевського вручила міністру освіти Росії графу Ігнат'єву меморандум про потреби народної освіти в Україні й висунула вимогу про запровадження національної мови у народних школах. У лютому 1916 р. думські депутати Мілюков і Чхеїдзе, а згодом і Керенський отримали петиції з різних куточків України, в яких порушувалися питання про рівноправність українського народу, державно-правові гарантії його свободи і культурно-національного розвитку, ставилися вимоги автономії України, запровадження всіх демократичних свобод, повернення політичних в'язнів тощо.²⁰

Підвищеною активністю серед українських організацій Австро-Угорщини відзначався СВУ. Діячі Союзу домоглися санкції на роботу з українськими військовополоненими у таборах Фрайштадту, Раштату, Зальцведеля, Весляра. Національно освідомча робота, випуск українських часописів сприяли піднесенню національної свідомості військових бранців, багато з яких згодом стали учасниками визвольних змагань.²¹

Водночас СВУ взяв на себе представництво українських інтересів Великої України у “центральных державах”, налагоджував контакти зі впливовими політичними чинниками, знайомив їх з особливостями “української справи”. У Берліні інтереси українців відстоював О. Скоропис-Йолтуховський, Італії – О. Семенов, Швейцарії – П. Чикаленко, Швеції та Норвегії – О. Назарук, Болгарії – Л. Ганкевич, Туреччині – М. Меленевський. Публічним рупором СВУ стали часописи “Українські новини”, які виходили німецькою мовою у Відні та франкомовний “Український огляд” у Лозанні. Крім того, українська тематика висвітлювалася на сторінках 25 найменувань брошур, виданих 10 мовами.²²

СВУ діяв протягом усієї Першої світової війни і передав свої повноваження Українській Центральній Раді як легітимному державному органу.

Метод інтерпеляцій широко використовували українські політичні кола і в період Другої світової війни. Так, 14 квітня до рейхсканцелярії надійшов меморандум від мельниківської ОУН, у якому наголошувалося, що її метою є відновлення незалежної і суверенної Української держави. Територія цієї держави має охоплювати поряд з етнографічними українськими землями також райони на схід від України (до Каспія й м. Камишин на Волзі). Свою можливість співпраці з Третім рейхом мельниківський провід ставив у залежність від згоди Берліна гарантувати підтримку цих домагань.

За тиждень до початку німецької агресії проти СРСР завершилась підготовка меморандуму ОУН (Бандери). Зазначивши, що Україна є частиною Європи, автори документа підкреслили, що в разі позитивного розв'язання українського питання ця держава може забезпечити стабільний і гармонійний розвиток східноєвропейського регіону. Саме від постави українського народу залежатиме чи Україна стане складовою частиною “реорганізованої Європи”, чи джерелом небезпек. У зв'язку з цим у меморандумі відчувалася погано прихована загроза: коли навіть з початком війни місцеве населення зустрічатиме німецькі війська як визволителів, то це ставлення може скоро змінитися, якщо Німеччина увійде в Україну без “наміру відновлення Української держави.” Крім того, на думку бандерівського керівництва, “військова окупація Східної Європи не може утримуватися тривалий час”. Гарантом українсько-німецького союзу і фактором послаблення тиску Москви у Європі мають стати незалежні українські збройні сили. Україна повинна зайняти

.....
власний сектор європейського економічного простору, центр якого має знаходитися не в Берліні. Насамкінець наголошувалося, що українське питання не може вирішуватися у такий спосіб, як це трапилося зі Словаччиною чи Хорватією – маріонетковими квазі-державами, цілковито позбавленими суверенітету.

Про серйозність намірів обох відламів ОУН свідчило напрацювання конституційних документів майбутньої Української держави мельниківцями й підбір кандидатів на посади в її адміністративні органи “Державною комісією” ОУН (Б) на чолі з В. Горбовим. Більше того, бандерівці пішли ще далі й 30 червня 1941 р. проголосили Акт відродження Української держави, на що гітлерівці відповіли арештами провідників.²³

Не обмежуючись меморандумами і деклараціями, українські націоналісти відразу після початку німецької агресії проти СРСР вислали в Наддніпрянську Україну т. зв. “похідні групи.” На них покладалося перебрання і створення нових органів самоуправління й міліції у населених пунктах, залишених Червоною армією. Згодом більшість оунівців була виарештувана німецькими спецслужбами й ліквідована.

Поряд з мирними засобами українські націоналісти використовували і збройні форми боротьби. Поліська Січ – УПА Т. Бульби-Боровця, збройні формування ОУН (Мельника), УПА, творення якої розпочалося влітку-восени 1943 р., самооборонні відділи – стали силою, з якою мусили рахуватися гітлерівці, а пізніше – вести боротьбу радянські внутрішні війська НКВС.

Серед інших політичних груп на еміграції варто назвати Державний центр УНР в екзилі на чолі з А. Лівіцьким і центрами у Варшаві й Парижі та гетьманців-державників у Німеччині. Уенерівці обстоювали необхідність орієнтації на західні демократії і навіть створили спеціальний комітет для мобілізації емігрантських сил проти Німеччини.²⁴ П.Скоропадський і його прихильники надіслали до зовнішньополітичного відділу НСДРП програму майбутньої співпраці Третього рейху і України, за якою остання фактично перетворилася б на колонію Німеччини.²⁵

Слід ще раз повернутися до питання про спроби створення репрезентативних інституцій в роки Першої і Другої світових війн. У травні 1915 р. у Відні виникла Загальна українська рада (ЗУР), до якої увійшли члени Галицької Головної української ради, представники Буковини і СБУ. В програмних документах ЗУР, очоленої К.Левіцьким, вказувалося, що вона прагне до розбудови самостійної держави на українських землях під російською займанщиною і створення краю з територіально-національною автономією у підавстрійських Буковині, Галичині й Закарпатті.²⁶

У листопаді 1916 р. Вільгельм II Франц-Йосиф проголосили відновлення Польської держави під німецьким протекторатом в кордонах колишнього Царства Польського. При цьому було проігноровано вимогу українців про поділ Галичини на західну і східну, що могло б забезпечити українському населенню вільний національний розвиток. Внаслідок політичної кризи ЗУР саморозпустилась, а функції представницького органу взяла на себе Українська парламентарна репрезентація. УПР заявила Відню протест з вимогою “реститувати староукраїнське королівство Галицько-Володимирське і разом з українською Північною Буковиною, а евентуально також іншими українськими областями монархії влучити як окремий державний організм в загальнодержавний зв’язок...” Австро-Угорщини. Коли ж Відень передасть полякам хоча б якусь частку цих земель, галицькі українці домагатимуться проголошення краю спірною областю й вимагатимуть вільного голосування про самовизначення і приєднання до певної держави.²⁷

З приводу становища 35-мільйонного українського народу і його прагнення до власної державності до уряду і президента США апелювали СБУ і ТУП.

У часи Другої світової війни спроби творення органів, які мали представляти інтереси українців, також були непоодинокими. У червні 1940 р. на території Генерального губернаторства виник Український центральний комітет на чолі з В. Кубійовичем – єдиний координаційний центр українського культурно-освітнього й соціально-економічного життя, дозволений німецькою окупаційною владою. Однак політичний сегмент з його діяльності

.....
був цілком виключений.

Спробу створити консолідаційний орган представники ОУН (Б), Державного центру УНР, УНДО, ФНЄ, прибічники П.Скоропадського, інших політичних сил здійснили 22 червня 1941 р., скликавши у Кракові Український національний з'їзд. Учасники з'їзду створили Український національний комітет, однак внаслідок відсутності консенсусу він не став тією інституцією, яка мала об'єднати українських політиків різної орієнтації. Керівництво УНК опинилося в руках В. Горбового, який проводив у ньому курс ОУН (Бандери).²⁸

На території Генерального губернаторства діяла Українська національна рада з осідком у Львові. Її головою був К.Левицький, а почесним головою – А.Шептицький. Цей орган мав на меті захищати інтереси українського населення Галичини, Волині й Холмщини перед окупаційною адміністрацією. 30 липня 1941 р. Рада надіслала протест німецькому уряду проти приєднання Східної Галичини до Генерал-губернаторства. Після листа А.Шептицького до Г.Гіммлера (лютий 1942 р.) з протестом проти геноциду євреїв нацисти заборонили УНК, її функції перебрав на себе Крайовий комітет.

У листопаді в Києві створено ще одну представницьку інституцію з аналогічною назвою. УН Рада виникла з ініціативи М.Величківського, І.Дубини, О.Бойдуника. У січні 1942 р. члени Ради надіслали на адресу А.Гітлера меморандум, який містив протест проти жорстокої політики окупаційної влади в Україні. За це вони були піддані репресіям, а Рада на початку 1942 р. розпущена.

Ще одна спроба створення громадсько-політичного міжнародного центру здійснена восени 1944 р., коли А.Мельник, С.Бандера й А.Лівицький домовилися через новопосталий Український національний комітет на чолі з П.Шандруком відстоювати українські інтереси на заключній фазі війни. Єдине, чого вдалося досягти УНК, – це розпочати формування Української національної армії на базі залишків дивізії СС „Галичина”.

Як бачимо, консолідаційні зусилля українських політичних сил у роки Другої світової війни можна оцінити як ще менш вдалі, ніж це було протягом 1914-1916 рр.

Насамкінець варто порівняти наслідки обох воєн для української справи. Перша світова війна підірвала існуючий європейський устрій, кардинально змінила геополітичну ситуацію. Падіння імперій, зміна балансу сил давали шанс бездержавним народам шляхом саможертвної боротьби завоювати право на власну державність, національне самовизначення. Війна стала каталізатором націотворчих процесів, зростання масової національної свідомості, структурування політичних сил. „Велика війна” створила передумови для Української національної революції, результатом якої стала поява першої за кілька століть незалежної Української держави.

Суперечливими й неоднозначними з позицій сьогодення виглядають підсумки Другої світової війни. Безсумнівним є те, що наці-фашизм не зміг знищити невмирущого прагнення українського народу до життя і самоствердження. Незважаючи на важкі втрати, він став одним з переможців та співзасновників Організації об'єднаних націй.

Примхлива історична доля склалася так, що віковічна мрія багатьох поколінь борців за свободу про єдину українську державу була здійснена, так би мовити, „згори”. Соборизація по-сталінськи дозволила вперше зібрати в одне державне утворення – УРСР – за невеликим виключенням майже всі основні етнічні українські землі. Система міждержавних угод СРСР зі своїми сусідами закріпила нові кордони України.

Водночас Друга світова війна засвідчила неспроможність самостійницьких сил реалізувати ідею УССД в умовах протистояння двох тоталітарних систем. Українські політичні сили в черговий раз продемонстрували небажання підпорядкувати власні амбіції й вузькопартійні міркування інтересам загальної справи.

Назагал порівняльна характеристика подій Першої і Другої світових війн у контексті українського питання дозволяє простежити чимало аналогій і паралелей. Як у 1914, так і в 1939 рр. український народ був розчленований кордонами різних держав. Спільною ознакою також була відсутність єдиного центру, який би відіграв роль консолідуючого чинника,

розрахунки на сприяння зовнішньополітичних факторів.

Кардинальна відмінність полягала у тому, що у міжвоєнний період у складі СРСР створено Українську Радянську Соціалістичну Республіку – з могутнім економічним і людським потенціалом, але цілковито залежну від центру.

В результаті Першої світової війни ідею незалежної Української держави вдалося реалізувати майже одразу. Появу незалежної України після Другої світової війни довелося очікувати понад півстоліття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фісанов Володимир. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). – Чернівці, 1999. – С.44.; 2. Цит. за: Муковський І.Т., Дубина О.К., Лисенко О.Є. Україна в геополітичній системі координат періоду Другої світової війни: Навчальний посібник. – К., 1999. – С.5.; 3. Год кризиса. Документы и материалы. – 1938-1939: В 2 т. – Т. I. – М., 1990. – С.174-177.; 4. Україна і зарубіжний світ. – К., 1970. – С.213,214.; 5. Реєнт Олександр. Україна в імперську добу (XIX - початок XX ст.) – К., 2003. – С.263.; 6. Цит. за: Косик Володимир. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.42.; 7. Див: Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933-1935 роках: У кн.: Коновалець і його доба. – Мюнхен. 1974. – С.915.; 8. Белей Петро. Фронта Степана Бандери в ОНУ 1940 року. Причини і наслідки. – К., 1996. – С.35.; 9. Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны. (Пер. с нем.) – М., 1999. – С.98.; 10. Життя і смерть полковника Коновальця. – С.144.; 11. Кнтії А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.) – К., 1998. – С.80.; 12. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. – Львів. 1929. – Т. II. – С.487-490.; 13. Верига Василь. Визвольні змагання в Україні 1914-1923. – Т. I. – Львів, 1998. – С.12.; 14. Там само. – С.18.; 15. Соловей Дмитро. Винищення українства – основна мета Росії у війні 1914 року. Матеріали до історії України за часів Першої світової війни. – 1963. – С.14.; 16. Дорошенко Д. Історія України. – Т. I. – Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – С.11.; 17. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т. I. – С.184-187.; 18. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – С.299.; 19. Соловей Дмитро. Назв. праця. – С.55.; 20. Гунчак Тарас. Україна. Перша половина XX століття. Нариси політичної історії. – К., 1993. – С.71.; 21. Верига Василь. Назв. праця. – С.20.; 22. Нариси з історії дипломатії України. – К., – С.309,310.; 23. Косик Володимир. Назв. праця. – С.103.; 24. Там само. – С.78,79.; 25. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970. – С.83,84.; 26. Нариси з історії дипломатії України. – К., – С.310.; 27. Лозинський Михайло. Галичина в рр. 1918-1920. – Нью-Йорк, 1970. – С.20-23.; 28. Кнтії А.В. – Назв. праця. – С.163.

О.Г. Перехрест

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1944 РР.

Війна, криваві злочини нацистських окупантів та їх сателітів завдали величезної шкоди економіці та соціальній сфері українського села, забрали мільйони життів селян. На час визволення території України від загарбників українське село знаходилося у стані неймовірного спустошення, занепаду та зубожіння. Майже повністю були зруйновані матеріально-технічна база та цілі галузі сільськогосподарського виробництва. У 1943 році валова продукція сільського господарства України становила лише 16 відсотків довоєнного рівня¹. Надзвичайна державна комісія зі встановлення та розслідування злочинів нацистських загарбників та їх спільників і нанесених ними збитків встановила, що гітлерівське нашествя та “господарювання” обійшлося Україні в 1 трильйон 200 мільярдів карбованців. У цій астрономічній цифрі частка втрат українського села становила досить значну частину. Так, у загальній сумі прямих збитків 258 мільярдів карбованців, заподіяних гітлерівцями народному господарству України², лише прямі збитки колгоспів, радгоспів та МТС складають майже 32,5 %³. Величезних матеріальних збитків, головним чином, у період окупації зазнали й мільйони сільських мешканців України. І хоча в опублікованих матеріалах названої комісії та в історичних дослідженнях не наводяться їх узагальнені розміри, численні джерела засвідчують їх страхітливую величину. Проте війна заподіяла українському селу й таких збитків, які не можна виразити у цифрах. Йдеться про фізичні та морально-психологічні наслідки окупації для мільйонів сільських жителів. Для багатьох з них це були роки тяжкої підневільної праці, голоду й нестерпних страждань, безповоротно втраченої